

Klasik Dönem Arap Dilcilerinin Yalan Kavramına İlişkin Tanımlarının Semiyotik Analizi*

Şeyma Gülsüm Önder

Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati Ana Bilim Dalı
İstanbul/Türkiye
seyma91onder@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-7534-3580>

Galip Yavuz

Prof. Dr., 29 Mayıs Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Arapça Öğretmenliği Programı
İstanbul/Türkiye
galipyavuz58@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-7630-3820>

Öz: Arap dilcileri arasında yalan kavramının tanımı tartışmalıdır. Bu tartışma, üç grup etrafında cereyan eder. İlk grubu temsil eden cumhûr, yalanın realiteye aykırı haber olduğunu düşünürken ikinci grupta yer alan Nazzâm (ö. 231/845) ve takipçileri, yalanın muhbirin inancına aykırı haber olduğunu savunur. Câhiz (ö. 255/869) ve onu takip edenlerin oluşturduğu son grup ise cumhûr ve Nazzâm'ın görüşünü birleştirerek yalanın hem realite ile örtüşmeyen hem de haber verenin inancına aykırı bildiri olduğu kanaatini taşımaktadır. Bu makalede, yukarıda bahsi geçen üç farklı görüş, öncelikle semiyotik analize tâbi tutulmuş, ardından bunların yalan kavramının mahiyetini tam olarak taşıyıp taşımadıkları tartışılmıştır. Semiyotiğin kurucusu olarak kabul edilen, dil içi ve dil dışı göstergeleri inceleyerek, soyut kavramları birer gösterge olarak ele alan Charles Sanders Peirce (1839-1914), ayrı ayrı işaret ettikleri nesne, yorumlayan türleri ve kullandıkları zemin (bağlam) unsurlarını dikkate alarak bir analiz metodu geliştirmiştir. Bu bağlamda, kavram analizine daha uygun olması ve semiyotiğin terimlerini detaylı olarak vermesi nedeniyle Peirce'ün gösterge teorisi, bilimsel bir tahlil metodu olarak tercih edilmiştir. Buna göre çalışmada öncelikle Peirce semiyotiğine dair girişte kısa bir bilgi aktarıldıktan sonra birinci başlıkta Arap dilcilerinin yalan kavramına getirdiği tanımlar verilecektir. Ardından ikinci başlıkta dilcilerin yalan tanımları, semiyotik analize tabi tutularak yalan kavramının mahiyetini taşımada yeterli olup olmadıkları sorusuna cevap aranacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Semiyotik, Yalan (Kizb), Kavram Analizi, Charles Sanders Peirce, Nazzâm, Câhiz.

Geliş Tarihi/Received Date: 17.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted Date: 26.07.2021

Araştırma Makalesi/Research Article

Atıf/Citation: Önder, Şeyma Gülsüm - Yavuz, Galip. "Klasik Dönem Arap Dilcilerinin Yalan Kavramına İlişkin Tanımlarının Semiyotik Analizi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/2 (Aralık 2021), 499-517 <https://doi.org/10.51447/uluifd.938372>

* Bu makale, devam etmekte olan "Peirce'ün Göstergibilim Anlayışı Açısından Kizb (Yalan) Kavramı" başlıklı doktora tezi (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) esas alınarak hazırlanmıştır.

Semiotic Analysis of Classical Arabic Linguists' Definitions Regarding the Concept of Lying

Abstract: The definition of the lying is controversial among Arabic linguists. This discussion takes place around three groups. The majority, representing the first group, thinks that the lying is utterances contrary to the reality, while Nazzām (d. 231/845) and his followers in the second group argue that the lying is utterances contrary to the faith of the informant. The third and final group formed by al-Jāhiz (d. 255/869) and those who followed him combines the opinion of the majority and Nazzām, believes that the lying is utterances that is not agreed with the reality and is contrary to the faith of the informant. In this article, these opinions are firstly subjected to semiotic analysis, and then it is discussed whether they fully carry the nature of the concept of the lying. C. S. Peirce (1839-1914), who handles abstract concepts as signs by examining linguistic and non-linguistic signs, has developed an analysis method that takes into account the semiotic elements such as the object they point to, the types of interpretant and the ground. Peirce's semiotics will be preferred in practice because it is more suitable for concept analysis and gives the terms of semiotics. In this study, a short information about Peirce semiotics is conveyed in the introduction, and then the definitions brought by Arabic linguists to the lying will be given in the first chapter. In the second chapter, the question of how sufficient the linguists' definitions of lying are to carry out the essence of the concept will be answered by subjecting the definition of lying to semiotic analysis.

Keywords: Arabic Language and Literature, Semiotics, Lying, Analysis of Concept, Charles Sanders Peirce, Nazzām, al-Jāhiz.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Giriş

Konusu itibariyle bütün dil içi ve dil dışı göstergeleri inceleyen göstergebilimin Avrupa'da Ferdinand de Saussure (1867-1913) ve Amerika'da Charles Sanders Peirce (1839-1914) olarak bilinen iki kurucusu vardır.¹ Temsil kavramına bakışı dilsel göstergeler üzerinden geliştiren Saussure, aynı zamanda yapısalcı dilbilim anlayışından hareketle modern dilbilimin kurucu ismi olarak bilinir. Saussure'in dili, bilim çatısı altında bireyselleştirme çabalarının, göstergeye bakışını sınırlaması nedeniyle göstergebilim, her türlü göstergeyi temsil olgusu üzerinden ele almaya çalışan Peirce'ün çalışmaları neticesinde bilim dünyasına kazandırılmıştır.

Peirce göstergeyi, *belli bir zeminde, kendisinden başka bir şeyi temsil etmek suretiyle, onu anlayan bir zihne hitap eden bir şey* olarak tanımlar.² Bir başka ifadeyle, temsil ol-

¹ Özen Yaylagül, *Göstergebilim ve Dilbilim* (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 13.

² Charles Sanders Peirce, *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. John Deely (PDF: Cambridge: Harvard University, 1994), 1/228.

gusunu birbirleriyle karşılıklı iletişim halinde olan dört terim ile ifade eder. Bu terimler, sırayla bir şeyi veya anlamı gösteren veya bildiren *gösterge*,³ gösterilen şey yani *nesne*, gösterge tarafından temsil edilen anlam olarak *yorumlayan düşünce* ve bu temsilin üzerine bina edildiği bağlam olan *zemindir (bağlam)*.⁴

Temsilin zemin dışındaki unsurlarını türlere ayıran Peirce, bu türleri mantığa dair görüşleri çerçevesinde geliştirdiği varlık kategorileri üzerinden şekillendirir. Bu kategoriler üç tanedir. İlki, nesnel hale gelmeden yani tecessümünden önce, varlığın mahiyetine ilişkin nitelikleri olarak tanımlanan *birincil varlık kategorisi*;⁵ ikincisi, bir önceki kategoride nitelik olarak bulunan varlığın tecessümü yani *ikincil varlık kategorisi*;⁶ sonuncusu ise varlığın bir gösterge olarak bir anlamı temsil etmesi ile ulaştığı zihinsel aşama olan *üçüncül varlık kategorisidir*.⁷ Peirce, gösterge, nesne ve yorumlayan düşünceyi söz konusu varlık kategorileri ile ilişkilendirerek bir takım türlere ayırır ancak bu türlerin sayısını belirlemede zorlanır. Bunlardan en bilinenleri olarak göstergeyi ikon, indeks ve sembol türlerine ayırırken; nesneyi, doğrudan ve dolaylı nesne; yorumlayan düşünceyi ise doğrudan, dolaylı ve nihai yorumlayan türlerine ayırır.⁸

Bir gösterge, birincil varlık kategorisinde nesnesini yalnızca onun niteliklerini taşıyarak ona benzemesi yoluyla temsil etmesi halinde *ikon*;⁹ ikincil varlık kategorisinde nesnesini onunla ontolojik ilişki içinde olması yoluyla temsil etmesi durumunda *indeks*; son olarak üçüncül varlık kategorisinde yorumlayıcı bir zihne hitap ederek bir anlamı temsil etmesi durumunda ise *sembol* olur.¹⁰ Bunlara sırayla bir insanı gösteren portre, ateşi gösteren duman ve belirli bir anlamı gösteren kelime örnekleri verilebilir. Bu örnekleri açacak olursak portre, bir gösterge olarak gösterdiği kişinin fiziksel niteliklerini taşıyarak nesnesini, yalnızca ona benzemesi yönüyle -birincil varlık kategorisi ile ilişkili olarak- temsil eder. Duman, ateş olmadan var olmayacağı için nesnesini, ontolojik bir ilişki içinde olması yönüyle -ikincil varlık kategorisi çerçevesinde- temsil eder. Kelime ise anlamını ait olduğu dili bilen bir zihin için -üçüncül varlık kategorisi ile irtibatlı olarak- temsil eder.

Göstergenin doğrudan işaret ettiği şey olarak tanımlanan *doğrudan nesneye sıcak hava* göstergesinde olduğu gibi, dış dünyada güneşin ısıttığı hava örneği verilir. *Dolaylı*

³ Terim anlamı için bk. Mehmet Rifat, *Açıklamalı Göstergebilim Sözlüğü* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013), 97.

⁴ Peirce, *The Collected Papers*, 1/339.

⁵ S. J. Frederick Copleston, *A History of Philosophy: Modern Philosophy: Empiricism, Idealism, and Pragmatism in Britain and America* (New York: Image Books, 1994), 8/311.

⁶ Frederick Copleston, *A History of Philosophy*, 8/322.

⁷ Peirce, *The Collected Papers*, 1/537.

⁸ Mehmet Rifat, *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergebilim Kuramları: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 1/118-119.

⁹ Peirce, *The Collected Papers*, 1/369.

¹⁰ Peirce, *The Collected Papers*, 1/558.

nesne ise göstergenin işaret ettiği bilimsel gerçekliği olan nesne olarak tanımlanır.¹¹ Buna da yukarıdaki örnek üzerinden düşünüldüğünde havanın sıcaklığına dair bilimsel meteorolojik veriler ile ortaya çıkan hava durumu örneği verilebilir.

Yorumlayan türlerinden doğrudan yorumlayan, göstergenin işaret ettiği ilk anlamşeklinde tanımlanırken dolaylı yorumlayan, göstergenin kastettiği anlam demektir. Nihai yorumlayan ise göstergenin ürettiği son anlam olup insan üzerinde bir davranışa etki etmelidir.¹² Örneğin, “Bugün hava yağmurlu.” cümlesi, gösterge olarak alındığında doğrudan yorumlayanı, cümlenin gramatik ve semantik anlamının toplamı olarak gelir. Bir başka ifadeyle, havanın yağmurlu olduğu bilgisi şeklinde ilk akla gelen anlamdır. Dolaylı yorumlayan ise havanın yağmurlu olmasından hareketle kastedilen anlamdır. Bu anlam, göstergeyi kullananın kastına göre değişir. Örneğin, bunu bir anne okula gitmek üzere olan çocuğuna söylediye, ona şemsiyesini almasını hatırlatıyor olabilir. Son olarak yukarıda verilen örnek göstergenin nihai yorumlayanları ise anne-çocuk diyalogu bağlamında düşünüldüğünde çocuğun şemsiyesini alarak çıkması şeklinde gelir. Nihai yorumlayan, göstergenin pragmatik anlamıdır. Göstergenin anne-çocuk arasında kullanıldığı bağlam ise zemini oluşturur. Zemin kendi içinde diğer dil dışı göstergelerden yardım alır. Buna, pencereden akan yağmur damlaları, havanın kapalı oluşu gibi örnekler verilebilir.

Peirce’ün semiyotik kapsamında zikrettiği terimler ile onun felsefi görüşleri bağlamında temsil olgusuna yüklediği anlam arasında doğrudan bir irtibat vardır. Nitekim o, temsil olmaksızın zihnin işleyemeyeceği, bilgiye doğrudan erişilemeyeceği ve soyut kavramlar da dâhil olmak üzere her kavramın yalnızca semiyotik gibi bilimsel bir düzlemde ele alınması gerektiğini düşünür. Bu düşüncenin bir sonucu olarak onun için, semiyotik laboratuvarında işlem görmemiş bir kavramın anlamı ve dolayısıyla bilgi değeri yoktur. Çünkü anlamlar sabit olgular değildir.¹³ Nitekim her bir kavram, bir gösterge olarak belli bir zeminde, belli bir nesneye işaret ederken belli bir anlamı karşılar. Zeminin değişmesiyle göstergenin anlamı değişeceği gibi, aynı gösterge farklı bir nesneyi de temsil edebilir. Dolayısıyla gerçek anlamlara ulaşabilmek için göstergenin bütün semiyotik unsurları ile ele alınması gerekir.

Makalede yukarıda geçtiği üzere, Peirce semiyotiğine dair bilgi verildikten sonra hem dil içi hem de dil dışı gösterge ile ilişkisi olan yalan kavramına dair dilticilerin getirdikleri tanımlar verilecektir. Tanım, bir kavramın anlamını yani semiyotik düzlemde ifade edilirse kavramın yorumlayan düşüncesini verir. Yalan kavramı, her ne kadar yalnızca dile konu olmasa da dilticiler tarafından da tanımlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle, yalan kavramının anlamının tayininde, Arap dilticilerinin

¹¹ Peirce, *The Collected Papers*, 1/536.

¹² Peirce, *The Collected Papers*, 1/536.

¹³ Ahmet Ayhan Çitil, “Darwin’in Evrim Kuramından Pragmatizme: Peirce ve Dewey”, *Çağdaş Felsefe-I*, ed. Semiha Akıncı (Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012), 12.

bu kavramı hangi cihetlerden ele aldıklarını göstermek yerinde olacaktır. Ayrıca dilcilerin yaptıkları yalan tanımlarının nasıl bir tartışma yarattığı verilecek; ardından bunların yalanın mahiyetini belirlemede yeterli olup olmadığı değerlendirilecektir. Son olarak Arap dilcileri arasındaki yalan tanımı tartışmasına semiyotik analiz ışığında bir değerlendirme yapılacaktır.

1. Arap Dilcilerinin Yalan Tanımları

Arap dilcileri, yalan kavramına haber¹⁴-inşâ ayrımının şartlarını tartışırken değinir. Zira haberin sıdk ve kizbe muhtemel bir yapıda olduğu,¹⁵ cumhûrun üzerinde ittifak ettiği bir konudur. Bu durumda sıdk ve kizbin tanımı yapılmadan haberin mahiyeti anlaşılamayacağı için dilciler, sıdk ve kizbi haber başlığı altında tartışırlar. Tartışma haber kelimesinin anlamının, nesne (haber, bildiri) olarak mı yoksa master (ihbar) olarak mı alınacağı etrafında döner. Nitekim haberi 'bildirilen bir şey' (nesne) olarak kabul edenler, muhbiri konu dışı ederken; 'bir şeyi haber verme eylemi' (master) olarak tanımlayanlar ise nesneyi dikkate almaz. Bir diğer grup ise haberi hem nesne hem de muhbirin eylemi olarak yani ihbar anlamında kabul eder. Buna göre, haber bildiri olarak alındığında onun doğru veya yalan olduğuna hükmedilirken vâkiâyâ mutabık olup olmadığı, diğer anlamı ile yani haber verme eylemi (ihbar) olarak alındığında ise yalnızca haber verenin (muhbir) inancı ölçüt alınır. Hem bildiri hem de haber verme anlamında kabul edildiğinde ise ikisine birden bakılır.¹⁶

Bu bağlamda, cumhûr bir haberin yalan olması için sadece haberin içeriğinin, vâkiâyâ mutabık olup olmamasına bakarken; Nazzâm (ö. 231/845) yalan konusunda yalnızca haberin içeriğinin muhbirin (haber veren) inancına uygunluğuna bakar. Ancak iki görüşün de yalanı tam olarak karşılamadığını düşünen Câhiz (ö. 255/869) ise cumhûr ve Nazzâm'ın görüşlerini birleştirerek yalan tanımında, haberin içeriğinin hem realite hem de muhbirin inancı ile örtüşmesini temel alır. Aşağıda bu görüşler sırayla ele alınacaktır.

Öncelikle cumhûrun yalan tanımının anlaşılmasında önemli olan vâkiâ veya vâkiâyâ mutabakat kavramlarının ne olduğu bilgisi için dilcilerin bu konuyu ele aldıkları haber-inşâ tanımlarına başvurmak gerekir. Buna göre, bir ifadenin cümle olması için isnat ve bu isnadın unsurları arasında bir nispet gereklidir. Haber-inşâ cümlelerinin ayrımında kilit nokta, cümlenin yargı bildirip bildirmemesi, dolayısıyla söylenmeden önce bir nesnesi (harici) olup olmamasıdır. Söz konusu ayrımında, haber cümlesinin söylenmeden önce yani kendisinden önce bir harici zorunlu kıldığı kabul

¹⁴ Habere ilgili tartışmalar için bk. Ebü'l-Bekâ Kefevî, *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ*, thk. Muhammed Muhammed Tâmir - Enes eş-Şâmî (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 1435-2014), 352-356.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa İrmak, *Haber ve İnşâ: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2017), 51-56.

¹⁶ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerîf Cürçânî, *Hâşiye 'ale'l-Mu'avvel: Şerhu Telhîşil'-Miftâhî'l-'Ulûm fi 'Ulâmi'l-Belâğa*, thk. Raşid A'radî (Beyrut: Dârü'l-Küttübî'l-İlmiyye, 1390/1971), 51.

edilir.¹⁷ Ancak inşâ ifadeler de cümle kategorisine girmesine yani onlarda da ögeler arasında bir isnat ilişkisi bulunmasına rağmen, ancak bu ifadeler dile geldikten sonra onlara ilişkin haricî yani haricî nispet varlık kazanır. Nitekim “Kapıyı aç.” emir cümlesi düşünülürken bu cümle söylendikten sonra kapı açılır. Cümlelerin dile gelmeden önce bir harici yoktur.

Müsned ve müsned ileyh arasındaki nispet, söz konusu cümleye ispat/olumluluk veya nefiy/olumsuzluk özelliği kazandırır. Bu nispet, cümleye vâkıya mutabık olup olmama özelliği kazandırıyor, o halde inşâ cümlelerinde bir nispetin varlığı nasıl açıklanır? Çünkü inşâ ifadelerinde, kendilerinden önce var olan bir vâkıa (haricî) yoktur. Teftâzânî (ö. 792/1390), Seyyid Şerîf Cürçânî (ö. 816/1413) gibi âlimler bu soruya, nispetin mahiyeti konusuna açıklık getirerek cevap verir. Bu düşünürlere göre, genel olarak cümlelerin taşıdığı nispet; zihnî, kelâmî ve haricî olmak üzere üç türdür. Zihinde iki taraf arasında kurulan nispete zihnî nispet denir. “Ali ayaktadır.” cümlesi örneğinde, Ali’ye nispet edilen ayakta olma hali, dilden önce zihinde var olur. Kelâmî nispet ise zihnî nispetin dile dökülmesidir. Son olarak haricî nispet, iki taraf arasındaki ilişkinin haricîte gözlemlenebilir şekilde var olmasıdır. “Ali ayaktadır.” cümlesindeki nispet, dış dünyada Ali’nin ayakta durması ile haricî bir nispet ilişkisi kazanır.¹⁸

İsnadın bir sonucu olarak haber cümlelerinde oluşan zihinsel ve haricî nispet, kelimadan önce gelirken; inşâ cümlelerinde -haricî nispet, kelâmî nispetin akabinde ortaya çıktığından- öncelikle zihinsel ve kelimadan önce gelirken; inşâ cümlelerinde de mevcut olduğu hususunda şüpheye yer kalmaz. Bu durum, inşânın haricî nispeti sonradan var kılmasının, onun cümle tanımına dahil olmasına engel teşkil etmediğini gösterir. Zira inşâ cümlesi de haber cümlesi gibi söz konusu nispetleri mahiyetinde taşır ancak aralarındaki fark, haricî nispetin birinde kelimadan önce diğerinde ise kelimadan sonra varlığını göstermesidir.

Yukarıda verilen bilgiler cumhûrun, haricî nispetin kendisinden sonra geldiği inşâ ifadelerini yalana dâhil etmediği düşüncesine zemin hazırlar. Çünkü bir haberin doğru veya yalan olması, onun vâkıa ile mutabık olup olmamasına bağlıdır. Bunun için de vâkıânın haberden önce meydana gelmesi gerekir.

Nazzâm’ın yalana bakışında ise, bir şeyin vâkıya mutabık olması ile o şeyin gerçekte var olduğuna inanmanın farklı şeyler olduğu görülür. Örneğin, kişinin Zeyd’in bir kalemi olduğuna inanması ile gerçekte Zeyd’in bir kaleminin olması aynı şeyler değildir. Çünkü inanç, inanan kimsenin iddiasıdır ve bu iddia doğru, yanlış veya yalan olabilir. Ancak gerçekte bir şey ya vardır ya da yoktur. Bir şeyin varlığına ya da yokluğuna inanmak, o şeyin hakikatini değiştirmez.

¹⁷ Sa’deddin Mes’ûd b. Ömer b. Abdullah et-Teftâzânî, *el-Mutavvel: Belâgat İlimleri: Meânî*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 114.

¹⁸ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 115.

Bu durumda yalan özelinde Zeyd'in kaleminin olduğu söylendiğinde;

1. Zeyd'in kalemi olduğuna dair inancı,
2. Zeyd'in gerçekte bir kaleminin olması (hariçteki varlığı)
3. Zeyd'in bir kaleminin olduğu haberi (vâkıâya mutabakatın muhtemel olması)

şeklinde üç unsur söz konusudur.

Bu açıklama doğrultusunda, Nazzâm'ın yalan hakkındaki şu sözü akla gelir:

“Denilmiştir ki -bunu söyleyen Nazzâm ve tabileridir- haberin doğru oluşu, onun, haber veren kişinin itikadiyle -bu itikat yanlış olsa ve vâkıâya mutabık olmasa bile- mutabık olmasıdır. Haberin yalan oluşu ise onun, mutabık olmamasıdır.”¹⁹

Nazzâm'ın yukarıdaki ifadelerine göre, kişi inandığı şeyi söylerse, söylediği şey vâkıâ ile örtüşmese bile inancının vâkıâ ile örtüşmediğini bilmediği için sözü yalan olmaz.²⁰ Dolayısıyla Nazzâm'a göre yalan, muhbirin inancı ile haberi arasında mutabakatın olmaması halinde gerçekleşir. Yukarıdaki örnek üzerinden gidilirse, Zeyd'in kalemi olduğu haberi ile muhbirin bu haberin gerçekliğine olan inancı arasında bir uyumsuzluk varsa bu haber, yalan olur. Nazzâm burada yalnızca inancı yani kişinin nefsinde olanı esas alır. Zeyd'in gerçekte kaleminin olup olmamasının hiçbir hükmü yoktur. Bu nedenle ona göre, haberin tahakkuk edip etmemesi ile yalan arasında doğrudan bir ilişki yoktur. Muhbir, Zeyd'in kaleminin olduğuna dair bir inanca sahipse Zeyd'in kalemi gerçekte olmasa dahi haber yalan sayılmaz. Ancak Zeyd'in kaleminin olmadığına inanıldığı halde, var olduğu haberi veriliyorsa ve Zeyd'in gerçekte bir kalemi yoksa, haber ile reel olan örtüşmesine rağmen haber yalan olur. Çünkü Nazzâm için haber ile reel olanın değil, haber ile inanılan şeyin mutabakatı esastır.

Nazzâm, yukarıda zikri geçen düşüncelerini desteklemek için aşağıdaki âyeti delil getirir:

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَتَّشَهُدُ إِنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“Münafıklar sana geldiklerinde, “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah'ın elçisisin” derler. Senin hiç kuşkusuz Allah'ın elçisi olduğunu Allah elbette biliyor; ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler.”

Bu âyette Allah, münafıkları “Sen gerçekten Allah'ın elçisisin” sözlerinden dolayı yalancılıkla niteler. Münafıkların haberi yani sözleri vâkıâya mutabıktır. Ancak kalpleri Peygamberin, Allah tarafından gönderilen elçi olduğunu tasdik etmez. Dolayısıyla verdikleri haber ile inançları örtüşmez.²¹ Âyete bu şekilde yorum getiren

¹⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 116.

²⁰ Muhammed A'lâ b. Ali el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû ıştîlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416-1996), 2/1071.

²¹ Tehânevî, *Keşşâfû ıştîlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, 2/1071.

Nazzâm, bunu yalanın vâkıâya değil inanca aykırılık olduğuna ilişkin görüşüne delil getirir.

Yukarıda geçen âyete getirdiği yorum özelinde Nazzâm'ın görüşü eleştirilir. Bu bağlamda gelen ilk itiraza göre, âyette Allah'ın yalanlaması münafıkların sözlerine değil, şahitliklerindeki samimiyete veya münafıkların bu sözlerini şahitlik olarak isimlendirmelerine yöneliktir. Çünkü şahitlikte kalp ile dil arasında mutabakat aranır ve bu mutabakat münafıklarda yoktur. Dolayısıyla Nazzâm'ın kendi görüşünü desteklemek için getirdiği bu delilin farklı ihtimallere açık olduğu, onun kati bir delil olmadığını gösterir²². Burada şu kaideye dikkat çekilir: “Bir delile ihtimaller âriz olduğu vakit o delille istidlâl sâkit olur.”²³

Nazzâm'ın yalan hakkındaki görüşüne yapılan ilk itiraz bir örnek üzerinden verilir. Buna göre, “İslam bâtıldır.” diyen bir Yahudi'nin tekzip edilip, “İslam haklıdır.” diyen Yahudi'nin ise tasdik edilmesinin onun görüşünü çürütecek bir delil olduğudur. Çünkü bu örnekte Yahudilerin inançlarına veya zanlarına bakılsaydı “İslam bâtıldır.” sözünün, söyleyenin inancıyla örtüştüğü için tasdik edilmesi; “İslam haklıdır.” sözünün ise söyleyenin inancına aykırı olması nedeniyle tekzip edilmesi gerekirdi. Bu durumda Nazzâm'ın görüşünün yanlış olduğunu savunan âlimler, yukarıda geçen münafıklarla ilgili âyeti tevil yoluna gitmiştir. Bu teville göre, âyette yalanlanan şey, münafıkların sözleri değil; kabullerinde samimi olduklarına dair iddialarıdır. Cumhûr bu teville, yukarıdaki âyette zikredilen münafıklar “إِنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ” sözlerindeki ا ن ve ل harflerinin tekit manasında isim cümlesinin başına gelmesini delil gösterir.²⁴

Aynı şekilde cumhûrun, bu âyette tekzipin şahitliğin bizatihi kendisine değil, şahitlik ederken münafıkların kalplerinde bulunan samimiyete yönelik olduğu görüşüne getirdiği bir başka delil ise, âyette geçen “Senin hiç kuşkusuz Allah'ın elçisi olduğunu Allah elbette biliyor” ifadesidir. Yani bu söze yapılan şahitlikte dolayısıyla bu sözde yalan yoktur. Âyetin devamında gelen “Bununla beraber Allah, münafıkların gerçekten yalancı olduklarına şahitlik eder” ifadesi, cumhûr tarafından Allah'ın, münafıkların şahitliklerindeki samimiyeti tekzip ettiği, o nedenle âyette ihtisardan vazgeçildiği şeklinde tevil edilmiştir. Nitekim “وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ” cümlesi, münafıkların sözlerinin doğruluğunu teyit etmek amacıyla ilave edilerek âyette bir belagat sanatı olan itnâba başvurulmuştur.²⁵

Nazzâm'a gelen ikinci itiraz ise onun, haber ile muhbiri aynı vasıfla nitelemesinin probleme yol açmasıdır. Yalan için muhbirin inancının esas alındığı kabul edilirse

²² İhtimallerin dilsel delaletin kesinliğine engel olmasına dair bk. Mehdi Cengiz, *Dilde Kesinlik Sorunu* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 56-67).

²³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 118.

²⁴ Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm: Belâgat*, çev. Zekeriya Çelik (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2017), 68.

²⁵ Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, 294.

haber in arka planında örtük (gizli) bir anlam oluşur. Bu durumda, münafıkların “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” sözünden çıkarılacak örtük anlam “Aslında sen Allah’ın elçisi değilsin ama biz inancımızı gizlemek için düşündüğümüzün aksini söylüyoruz” şeklindedir. Örtük anlamda geçen ‘Aslında sen Allah’ın elçisi değilsin’ ibaresi, onların inancına uygun olan asıl haberdur. Bu örtük anlam, vâkiâya mutabık olmadığı için yalan kabul edilir. Bu şekilde her ne kadar Nazzâm, yalan için inancın haberle mutabakatını şart koşsa da, aslında zikredilen haberin (Sen Allah’ın elçisisin) içinde gizlenen örtük anlamdan doğan asıl haberin (Aslında sen Allah’ın elçisi değilsin ama biz inancımızı gizlemek için düşündüğümüzün aksini söylüyoruz) vâkiâ ile mutabakatını esas almış olur.²⁶ Bu itiraza göre Nazzâm, yalan konusunda görünenin aksine, cumhûrun görüşünü destekler biçimde haber ile vâkiânın mutabakatını da dikkate almış olur.

Cumhûr, yukarıda görüldüğü üzere, haber ile muhbiri aynı zeminde yalan ile nitelenmesi nedeniyle Nazzâm’ı eleştirir. Oysa onlara göre inanç, haberin yalan olmasını etkilemezken muhbirin yalancı olup olmamasında önemlidir. Ancak cumhûr, muhbirin durumu ile değil, haberin durumu ile ilgilenir. Çünkü dile konu olan temelde haberin kendisidir.

Dilin, kullanıcıdan ayrı değerlendirilmesine örnek teşkil etmesi bakımından Fahreddin er-Râzî’nin (ö. 606/1210) yukarıdaki âyeti tefsir ederken zikrettiği bilgiler önem arz eder. Râzî, Münâfikûn suresinin bir önceki sure olan Cuma suresi ile ilişkisini ortaya koyarken yalanla ilgili bir detaya temas eder. Cuma suresinde Tevrat’la amel etmeyenlerin ciltlerle kitap taşıyan merkebe benzetilmesi ile kalpleri ve dilleri ile yalan söyleyenler kastedilmiştir. Münâfikûn birinci âyette ise, dille söylenenin doğru ancak kalpten geçenin yalan olduğuna dair bir örnek verilir. Râzî, bir şeyi haber verip de onun aksine inanan kişiye yalancı der. Burada yalana, lafzî varlıkla zihnî varlık arasındaki muhalefet cihetinden bakılır. Zihnî varlıkla haricî varlık arasındaki muhalefet ise cehalet olarak bilinir. Dolayısıyla münafıkların yalancılığı, sözlerinin inandıklarının aksi olmasından kaynaklanır. Bu durumda “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” sözlerindeki şehadet inançlarına aykırıdır.²⁷

Şehadet için Arapların “أشهدُ بالله” şeklinde bilinen bir yemin ifadesi kullandığı da söylenir. Dolayısıyla âyetteki yalanlama münafıkların sözlerine değil, yeminlerine daırdır.²⁸ Görüldüğü üzere âyette münafıkların kurdukları cümle ile yaptıkları eylem (inançlarına aykırı bir söz söylemeleri) ayrı değerlendirilir. Fahreddin Râzî de cumhûrun yaptığı gibi dili, kullanıcıdan ayrı ele alır. Kişi açısından yalan, zihnî varlıkla haricî varlık arasındaki muhalefetle olur. Dil açısından durum daha farklıdır. Dilde bilgilerin içeriğinin haricî olanla mutabakatına bakılır.

²⁶ Teftâzânî, *Mutavvel*, 118.

²⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb = et-Tefsîru’l-kebîr* (Beyrut: Darü’l-Fikr, 1981), 30/12.

²⁸ Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, 30/13.

Mu‘tezile mezhebi mensubu Nazzâm, diğer Mu‘tezile kelamcıları gibi, bilginin ya da haberin doğruluğu için, akıl ve tecrübe ile desteklenmesi gerektiğini savunur. Bu durum yani hariçte vukû bulanın duyular yoluyla nefiste idrak edildiği düşüncesi, insan fiillerinin temel ilkesi olarak nefsin görülmesi sonucunu doğurur.²⁹ Yalan da insan fiillerinden bir fiil olduğuna göre, bir haberin yalan olmasında haberin hariçle mutabakatından ziyade nefsin bu habere olan inancının ön planda tutulması Nazzâm’ın bilgi teorisiyle örtüşür. Nitekim onun için önemli olan ruh yani nefistir.

Bir başka açıdan Nazzâm, aklın vahiy gelmeden önce de hayrı ve şerri bilecek kudrette olduğu düşüncesindedir. Zira mükellefiyet akıl, ihtiyar ve fiil sırasına göre gelir.³⁰ Nefis, aklın duyulardan verileri almasıyla idrak ederek bunun sonucunda bir seçimde bulunur ve bedeni bir fiile sevk eder. Dolayısıyla haberin bilgi değeri, ona ancak akıl ve tecrübenin eşlik etmesiyle ortaya çıkar. Bir haberin doğruluğunda, nefsin bu haber konusunda akıl ve tecrübeye dayanarak ikna olması önemlidir. Bu da inancı doğurur ve onu yalan ile ilişkili hale getirir.

Haberin hükme konu olması için muhbirin yalan söyleme veya hata yapma ihtimalinin söz konusu olmaması gerektiğini belirten Nazzâm’ın bu ifadelerinden, onun yalan ile hata kavramlarını ayırdığı mülahaza edilir. Nitekim ona göre, muhbirin haberi vâkiâ ile örtüşmediği takdirde kendisi bu habere inanıyorsa yalan söylemiş olmaz aksine hata etmiş olur. Yani bu durumdaki bir muhbire yalancı denmez. Nazzâm, buna Hz. Aişe’nin bir hadis aktaran râvî hakkında “*Yalan söylemedi, yanıldı (مَا كَذَبَ وَلَكِنَّهُ وَغَمٌ)*.”³¹ sözünü delil getirir.³² Haber zaten akıl ve deney süzgecinden geçtikten sonra hatalı bulunursa bilgi değeri taşımaz. Dolayısıyla doğru veya yalana konu olmaz. Bu şekilde gelen bir haber, herhangi bir hükme konu olamayacağı gibi bir hüküm için delil niteliği de taşımaz.

Dolayısıyla Nazzâm’ın haberin sıdk ve kizbe muhtemel olmasında geçen sıdk ve kizb için, kişinin inancını kriter olarak almasının arka planında onun kelimî görüşlerinin olduğu söylenebilir. Nazzâm, haberin açık ve kesin bir nas olmasını, dini konularda hüküm vermenin en önemli şartı olarak görür. Bu nedenle verilen haberde, muhbirin yalan söyleme veya hata yapma ihtimalinin olmaması gerekir. Doğru haber için ise akla veya tecrübeye dayanan bir karine aranmalıdır.³³ Nazzâm, haberin kesinliğini muhbirin yalan söylememesine dayandırır. Yani haberin bilgisel değeri için vâkiâ ile mutabakatını temel almaz çünkü haber, bunun için tek başına yeterli olmaz.

²⁹ Hayrettin Nebi Güdekli, “Nazzâm”, *İslam Düşünce Atlası-I*, ed. İbrahim Halil Üçer (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2019), 184.

³⁰ İlyas Çelebi, “Nazzâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara : TDV Yayınları, 1999), 32/467.

³¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmi‘u’s-şâhih*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), “Cenâiz”, 932.

³² Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 74.

³³ İlyas Çelebi, “Nazzâm”, 32/467.

2. İlgili Tanımlar Üzerinden Yalanın Semiyotik Analizi

Arap dilcilerinin yalan tanımlarına bakıldığında öncelikle yalanın dilsel bir olgu olarak ele alındığı ortaya çıkar. Daha sonra bu kavramın dilciler tarafından genel olarak iki şekilde karakterize edildiği görülür. Bunlar, yalanın mahiyetini haberin vâkıâ ile örtüşmemesi üzerinden belirleyen cumhûrun tanımı ile yalanın haber ile haber verenin inancı arasındaki uyumsuzluk ile ilişkisini kuran Nazzâm'ın tanımıdır. Câhiz ise, bu iki görüşü birlikte kabul ettiğinden yalanın mahiyetine dair yeni bir açıklamada bulunduğu söylenemez. Bu başlık altında yalanın cumhûr ve Nazzâm tarafından belirlenen iki özelliği semiyotik analize tabi tutularak değerlendirilecektir.

2.1. Vâkıâyâ Mutabık Olmama

Yalanın vâkıâ ile örtüşmeyen haber olarak belirlenmesi, haberin söylendiği anda içeriğinin hakikate uygun olmaması anlamındadır. Buna “Muhammed, Allah'ın resulüdür.” cümlesi örnek verilebilir. Bu haberin hariçte bir karşılığı bulunmaktadır. Dolayısıyla doğru bir haberdir. Ancak bunu bir münafık söylediği zaman onun sözünün doğru ya da yalan olduğunu tespit etmek için vâkıâyâ mutabık olup olmadığına bakmak yeterli olmayacaktır. Çünkü yalan yalnızca sözel bir eylem değildir. Bir sözün bilgi değeri açısından doğru ya da yanlış olması ile doğru ya da yalan olması farklı şeylerdir. Hakikatte bir karşılığı olduğundan doğrudur; ancak buna inanmayan bir insan bu sözü sarf ettiğinde yalan söylemiş olmaktadır. Her ne kadar söz ile söyleyeni doğru ve yalan konusunda ayrı tutmak bu probleme bir çözüm olacaktı gibi düşünülse de bu durum, pratikte daha farklı problemleri doğurur. Dolayısıyla sözün vâkıâyâ mutabık olup olmaması yalanın sadece bir yönünü teşkil eder. Ancak bazı durumlarda bu, yalanın tespiti için yeterli olmaz. Sonuç olarak, bu özelliğin yalanın mahiyetini tam olarak karşılamadığı ortaya çıkar.

Buna hukuki açıdan çocuk kaçırma olayı örnek verilebilir. Çocuk kaçırma suçu nedeniyle sorgulanan birini düşünelim. Zanlının, eve gelen polise “Çocuğu ben kaçırmadım.” dediğini ve gerçekten adamın çocuğu kaçırmadığını ancak kaçırlması için emir verdiğini farz edelim. Polise verilen bu ifadenin vâkıâ ile örtüşüp örtüşmediğine bakılırsa ifade doğru olacaktır. Ancak yalnızca vâkıâyâ bakıp diğer etkenleri göz ardı etmek, hukuki açıdan probleme yol açacaktır. Bu göstergelyi semiyotik kapsamında analiz edersek;

Gösterge: “Çocuğu ben kaçırmadım” lafzıdır.

Nesnesi: Zanlının kaçırdığı bir çocuğun vâkıâyâda olup olmadığıdır.

Zemin: Zanlının vâkıâyâda bir çocuğun kaçırlmasına dair emir vermesi ancak çocuğu kendi eliyle kaçırmamasıdır. Çocuğu kaçırmadığını polise beyan etmesidir. Zemin bütüncül bilgi ile elde edilir. Dolayısıyla zemin bilgisi için olaya ilişkin diğer dil içi ve dil dışı göstergeler ortaya çıkarılmalıdır. Buna, zanlının telefon konuşmaları,

son görüştüğü kişilerin şahitlikleri, çocuğun ailesinden çocuk için alınan bilgiler, çocuğun son görüldüğü yerde bulunacak diğer dil dışı göstergeler örnek verilebilir.

Yukarıdaki örnekte verilen gösterge, gösterge türlerinden sembol türüne girer. Çünkü dilsel ifadeler, zihin aracılığıyla yorumlanmadan göstergeler olarak işlev göremezler. Ancak aynı zamanda bu gösterge, hariçte nesnesi ile olan ilişkisinden dolayı bir indeks göstergedir. Çünkü bu sözün dış dünyada bir karşılığı vardır. Zanlının yanında veya ona ait olan bir evde herhangi bir çocuğun bulunup bulunmadığı neticesinde ya da başka haricî deliller yardımıyla çocuk kaçırıp kaçırmadığı tespit edilebilir. Bu durum, göstergenin indeks olmasından kaynaklanan bir özelliğidir. Ancak yalan sadece sözel bir olgu olmadığından ve dilsel ifadeler indeks olmanın ötesinde birer sembol özelliği taşıdıklarından temsile konu olan sözün, söyleyenin kastı ve sözün söylendiği zemin dikkate alınarak yorumlanması büyük önem arz eder. Dolayısıyla yalan için vâkıâya mutabakata bakmak, onun yalnızca bir yönünü ortaya koymakla birlikte mahiyetini açığa çıkarmada eksik kalmaktadır. Nitekim bir göstergenin sadece indeks olma durumuna bakıp sembol olma özelliğini geride bırakmak temsile aykırıdır.

Bu bağlamda örnek olaya dönüldüğünde zanlının çocuğu kaçırmadığına dair beyanının doğru olup olmadığını anlamak için verilen haberin dış dünya ile irtibatının yanında kişinin inancı ile ilişkisine de bakılmalıdır. Bunun için yardımcı olacak unsurlar diğer dil içi ve dil dışı destekleyici göstergelerdir. Örneğin, çocuğun herhangi bir eşyası zanlının evinde bulunabilir ve bu bir dil dışı gösterge olur. Aynı şekilde parmak izi ya da kamera kayıtları gibi diğer göstergeler de yalanın ortaya çıkmasında önemli unsurlar arasındadır.

Yukarıdakilere ek olarak, bir sözün semiyotik sürece dahil edilmeden yalnızca vâkıâya aykırı olmasına bakılarak yalan ile nitelenmesinde oluşacak sorunlardan bir diğeri, sözün söylendiği anda realitenin değişme durumudur. Örnek olayda çocuk, kendisini kaçıranlardan kurtulmuş ve evine dönmüş olabilir. Bu durumda söylenen söz reel olanla örtüşür ve sadece gösterge-nesne ilişkisine bakılarak yalan nispeti yapıldığında buna göre adamın yalan söylemediği sonucuna varılır. Oysa bu durum, hakikati örten bir engel doğurmakla birlikte hukuki anlamda da bir suçlunun suçunun örtülmesi ile adaletin sağlanamamasına neden olur.

Aynı şekilde yukarıda zikredilen durum, hakikatin olduğundan farklı gösterilmesine de neden olacaktır. Örneğin, polisin sorgulama yaptığı esnada kaçırılan çocuk, kendisini kaçıran tarafından tehdit edilmişse, o kişinin yakını olduğu beyanında bulunabilir. Bu durumda hakikat olduğundan farklı görünecek; gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki de yanlış bilinecektir. Dolayısıyla bir göstergeyi yalnızca nesnesi ile ilişkisine bakarak değerlendirmek ve buna göre yalan tespitinde bulunmak pratikte birtakım problemlere sebep olabilecek durumlarla karşılaşılmasına neden olur.

Peirce semiyotiğinin temel ilkesi bağlamında değerlendirilecek olursa, cumhûrun yalana bakışı, kendi kurgusal ve düşünsel zemini dikkate alındığında, yalananın mahiyetine dair kısmî bilgi verir. Bu da yukarıda belirtildiği üzere, göstergelerin indeks olma özelliğinin dikkate alınması ile yalana getirilen sınırlı bir bakış açısından ibarettir. Aynı şekilde bu durumun nedeni, klasik Arap dilbiliminin, mantık ve İslam hukuk usulünden etkilenmesi ile daha ziyade sentaktik kurallar ve kıyasa dayalı bir dilsel inceleme yaptığı dikkate alındığında, dilin temsil işlevini tam olarak yansıtmayacak şekilde olgulara yönelememesidir. Dolayısıyla cumhûrun yalan kavramına bakışının tamamen yanlış olduğunu savunmak, semiyotik açıdan doğru değildir. Bununla birlikte onun dilin temsil işlevine uygun olacak şekilde yalan olgusunu ele alamadığını ve mahiyetini açıklamada yetersiz kaldığını söylemek daha doğru olacaktır.

Dolayısıyla burada yalan kavramının semiyotik analiz dışında tutularak yalnızca inanca aykırılık ya da hakikate aykırılık özellikleri ile mahiyetinin tam olarak verilemeyeceği gibi yalnızca dilsel göstergeler dikkate alınarak da bir söze yalan nispet edilemeyeceği ortaya çıkar. Zira semiyotik analiz açısından ele alındığında yalan, hem dilsel hem de dilsel olmayan göstergelerin kullanımına açık bir kavramdır.

2.2. İnanca Aykırı Olma

Yalan kavramının tanımına ilişkin verilen hakikate aykırılık özelliği üzerine yapılan değerlendirmeden sonra bir diğer özelliği olan inanca aykırılık yönü ele alınabilir. Nazzâm'ın bu özelliği zikrederek cumhûrun tanımına itiraz ettiği daha önce ifade edildi. Buna göre, kişinin söylediği söze inanmaması halinde ortaya çıkan yalananın, vâkiâ ile olan ilişkisi önemli değildir. Münafıkların “Muhammed, Allah'ın Resulüdür.” sözü örneğine dönüldüğünde bu söz vâkiâ ile örtüşse de münafıklar sözün içeriğine inanmazlar. Bu nedenle onlar Nazzâm'a göre yalan söylemektedir.

Nazzâm'ın yalananın muhbirin inancına aykırı haber olduğuna delil olarak getirdiği âyet aşağıda verilmiştir.

إِذَا جَاءَكَ الْمُنَافِقُونَ قَالُوا نَشْهَدُ إِنَّكَ لَرَسُولُ اللَّهِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّكَ لَرَسُولُهُ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ

“Münafıklar sana geldiklerinde ‘Senin Allah'ın Resulü olduğuna tanıklık ederiz.’ dediler. Allah şüphesiz ki münafıkların ne denli yalancı olduklarına şahittir.”

Bu âyette, münafıkların “Senin Allah'ın Resulü olduğuna tanıklık ederiz.” sözü semiyotik analize tabi tutulduğunda ortaya çıkan unsurlar aşağıda verilmiştir.

Gösterge 1. Münafıkların, Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna dair beyanı

Gösterge 2. Münafıkların, Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna tanıklık ettiklerine dair beyanı

Bu iki söz, dilsel ifade olmaları nedeniyle sembol göstergedir ancak aynı zamanda nesnelere ile olan ilişkilerinin haricindeki varlığı nedeniyle indeks gösterge türünde de gelebilir. Buna göre bu iki göstergenin nesnelere iki şekilde gelir:

Nesne 1. Vâkıâda Allah'ın elçisi olma görevi verilen Muhammed adlı şahsın bulunması

Nesne 2. Münafıkların birinci maddeye sözel yolla yaptıkları tanıklık

Bu iki göstergenin nesnelere haricte bulunması, münafıkların bu sözünün öncelikle indeks gösterge türüne girdiğini gösterir. Yalanın vâkıâyâ aykırı söz olma özelliği dikkate alındığında, bu sözün vâkıâ ile örtüşmesi nedeniyle yalan ile nitelenemeyeceği sonucuna varılabilir. Bu durum, cumhûrun yalana getirdiği 'vâkıâyâ aykırı söz' tanımında, dil içi göstergenin sembol olma özelliğinden ziyade indeks olma özelliğinin dikkate alındığını gösterir. Ancak münafıkların sözleri ile vâkıâ arasında -duman ve ateş örneğinde olduğu gibi- ontolojik olarak birbirini gerektiren bir gösterge-nesne ilişkisi yoktur. Çünkü duman-ateş örneğinde bir zihin, bu iki şey arasında bağlantı kurmasa da aralarındaki irtibat vuku bulmuştur. Bu nedenle duman göstergesi, var olmak için değil sadece anlaşılacak için bir zihne ihtiyaç duyar. Ancak dilsel göstergeler yalnızca indeks gösterge olmayıp bir zihne hitap etmedikleri sürece var olmadıkları için, münafıkların bu sözü ile realite arasındaki irtibatın varlığı, bir zihnin bu irtibatı akletmesi ile mümkündür. Bir başka ifadeyle, sembollerin yorumlanmadıkları sürece varlıklarından söz edilemez. Dolayısıyla sözel ifadeler, ontolojik olarak yalnızca indeks gösterge olamazlar ancak indeks-sembol gösterge olabilirler. Bu da cumhûrun yalan tanımının, dilsel delaletin yalnızca indeks olma özelliğini dikkate alması nedeniyle eksik kaldığını gösterir.

Münafıkların "Senin Allah'ın Resülü olduğuna tanıklık ederiz." sözlerinin inançlarına aykırı olması nedeniyle yalan olduğunu söylemek, bu sözün hakikatte bir karşılığı olduğu gerçeğini iptal etmez. Yani bu söze yalnızca indeks gösterge olarak bakabilmek mümkün olsaydı, göstergenin nesnesinin haricte olmasına binaen vâkıâyâ uygun ve doğru bir söz, denirdi. Ancak dilsel göstergelerin sembol gösterge olması, onların indeks olma özelliklerini geride bırakır. Çünkü artık zihin olmaksızın varlıkları hakkında konuşulamaz. Ayrıca bir göstergeye yalan gibi zihinsel bir niteliğin (bu söz yalandır) yüklenmesi için sembol türünde olup zihne hitap etmesi zorunludur. Bu nedenle bir dilsel göstergenin, yalnızca gösterge-nesne ilişkisine bakılarak yalan veya doğru sıfatlarıyla nitelenmesi, dilsel bir olgunun temsil işlevini dikkate almadan yorumlamak demektir.

Yalanın kişinin inandığının aksini söylemesi olarak tanımlanması durumunda ise dilsel delaletin indeks olma özelliği dışarıda bırakılır. Yukarıda verilen münafıklarla ilgili âyet düşünüldüğünde dilsel göstergenin sembol olma durumu dikkate alınırsa, münafıkların âyette geçen sözlerinin yorumlanmasında ve bir kişiye yalan nispet edilmesinde o kişinin inancı da önem kazanır. Ancak semiyotik düzlemde incelendiğinde inanca aykırılık, yalan nispeti için dikkate alınması gereken şeylerden yalnızca

biridir. Bunun dışında dilsel göstergenin indeks olma özelliğine binaen sözün nesnesi ile ilişkisine ek olarak, sözün söylendiği zemine göre oluşan anlamları da incelenmelidir. Zira söyleyenin inancına ulaşmak için de sözün zemini düşünülerek nesnesi ve yorumlayanları ile birlikte alınması gerekir. Dolayısıyla Nazzâm'ın tanımı, yalanın mahiyetini şamil bir tanım olmamakla birlikte tamamen yanlış da değildir. Zira semiyotik ışığında analiz edildiğinde sadece inanca aykırı olarak gelen bir söz de yalan olabilir.

2.3. Vâkıâya ve İnanca Aykırı Olma

Yalanın, hem vâkıâya hem de muhbirin inancına aykırı haber olarak gelen tanımı ile Câhiz'in cumhûr ve Nazzâm arasında birleştirici bir rol oynadığı görülür. Tek başına yalanın vâkıâya aykırı haber olması, onun yalnızca gösterge-nesne ilişkisi dikkate alınarak indeks gösterge olma özelliğinden kaynaklanırken yine yalnızca muhbirin inancına aykırı olması ise indeks özelliğinin göz ardı edilerek sadece sembol olma özelliğine odaklanması ile olur. Bu durumda Câhiz'in göstergeyi hem indeks hem de sembol olması yönüyle ele alması, semiyotiğe daha uygun olmakla birlikte yalanın mahiyetini vermede tam olarak yeterli değildir.

Öncelikle yalan, yalnızca dilsel ifadelere konu olmaz. Çünkü kişi, ufak bir baş hareketiyle de yalan söyleyebilir. Dolayısıyla yalan, hem dil içi hem de dil dışı göstergeleri araç olarak kullanır. Câhiz de dahil olmak üzere yalanı, böylesi geniş bir çerçevede ele alan kimse olmamıştır. Yine kişi, muhatabını aldatma niyeti veya başka herhangi bir niyet ile yalan söyleyebilir. Ancak yalanda niyetin aranması yalan için dil dışı unsurlara bakılmasını gerektireceğinden dilciler buna değinmemiştir. Aynı şekilde hakikatin gizlenmesi de ancak semiyotik bağlamda spesifik bir olay üzerinden analiz edildiğinde yalana girebilir. Bunun yanında yalanın kasıtlı bir eylem olması ve dolayısıyla hatadan ayrılması da yalanın mahiyetine ilişkindir.

Görüldüğü üzere yalan mahiyeti itibariyle, yalnızca dil bağlamında ele alınamayacak kadar karmaşık bir kavramdır. Bu açıdan dilcilerin yalana ilişkin özellikle dilsel bağlamda ele aldıkları nitelikler, bu kavramın mahiyeti hakkında bilgi verirken diğer yönlerinin ihmal edilmesine sebep olmuştur. Dilcilerin bu tavrı, aynı şekilde semiyotik bilimi açısından değerlendirildiğinde söz konusu kavramın incelendiği alan, onun bağlamını oluşturduğundan yanlış değildir. Ancak bir kavram, yalnızca bir alanın görüşü ile sınırlı kalmaz. Bu nedenle yalanın tüm yönleriyle incelendiğinde sadece dile konu olamayacak kadar geniş bir delalet alanı olduğu sonucuna varılır.

Sonuç

Peirce semiyotiği, kavram analizi noktasında bilimde önemli bir yere sahiptir. Temsile konu olan unsurları varlık kategorileriyle ilişkilendiren Peirce, gösterge olarak temsil görevi yüklediği kavramları haricî ve zihnî varlık alanlarını dikkate alarak ikon, indeks ve sembol şeklinde türlere ayırmıştır. Bu ayırım aynı zamanda temsilin

diğer unsurları olan nesne ve yorumlayan düşünce için de geçerlidir. Dolayısıyla onlar da bir takım türlere ayrılmıştır. Bu türlere ek olarak göstergenin temsile konu olduğu bağlam olarak bilinen zemin unsuru, semiyotiğin en önemli kavramı olmuştur. Nitekim gösterge, zemini dikkate alınmadan yorumlanamaz.

Semiyotik bağlamda ele alındığında bir gösterge olan yalan kavramının tanımı üzerinde dilciler arasında bir ittifak yoktur. Cumhûr yalanı, nesnesi ile ilişkisi üzerinden taşıdığı işlevi dikkate alarak vâkıâya mutabık olmama yönüyle tanımlamıştır. Buna karşı çıkan Nazzâm ise yalanı, zihinsel boyuta çekerek kişinin verdiği haberin inancına aykırı olması şeklinde tanımlamıştır. Bu iki görüşün birleştirilmesini daha isabetli bulan Câhiz ise yalanı hem vâkıâya mutabık olmayan hem de muhbirin inancına aykırı haber olarak tanımlamıştır.

Yalan bir gösterge olarak semiyotik düzlemde ele alındığında cumhûrun yalan tanımının yalanın sadece nesnesi ile olan ilişkisinin dikkate alınması şeklinde geliştiği tespit edilmiştir. Bu durumda cumhûrun tanımı, yanlış değildir; ancak yalanın mahiyetini karşılama konusunda eksiktir. Aynı şekilde Nazzâm'ın inanca aykırılık olarak verilen tanımında ise yalanın gösterge-yorumlayan düşünce ilişkisi bağlamında sembol olma özelliği ön planda tutulmuştur. Dolayısıyla bu da cumhûrun yalan tanımı gibi yanlış değil ancak yalanın mahiyetini yalnızca bir yönüyle verdiği için eksiktir.

Son olarak Câhiz'in cumhûr ve Nazzâm'ın tanımını birleştirici görüşüne semiyotik açıdan bakıldığında bu görüş, vâkıâ olarak yalanın, pratikte her zaman bu iki unsurun bir arada taşınmasının zorunlu olmayışı nedeniyle eksik görülmüştür. Aynı zamanda yalan mahiyeti itibarıyla yalnızca dilsel bir olgu olmamakla birlikte pratikte hakikatin gizlenmesi, kasıtlılık gibi diğer yönlerinin de bulunmasından dolayı dilcilerin tanımlarının genel anlamda yalanın mahiyetini tam olarak karşılamadığı sonucuna varılmıştır. Ancak dilcilerin ele aldıkları zemin dikkate alındığında verdikleri yalan tanımlarının yanlış değil; yalanın mahiyetini tam olarak kapsamadığı tespit edilmiştir.

Yazar Katkı Oranları / Author Contributions: Yazar 1: % 50. Yazar 2: % 50.

Çıkar Çatışması / Conflict of Interest: Yazarlar çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir. / The authors declared that there is no conflict of interest.

Finansal Destek / Grant Support: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmiştir. / The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça

- Cengiz, Mehdi. *Dilde Kesinlik Sorunu*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2021.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali Seyyid Şerîf. *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel: Şerhu Telhîsi'l-Miftâhi'l-'ulûm fi 'ulûmi'l-Belâga*. thk. Raşîd A'radî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1390/1971.
- Çelebi İlyas, "Nazzâm". *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/466-469. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Çitil, Ahmet Ayhan. "Darwin'in Evrim Kuramından Pragmatizme: Peirce ve Dewey". *Çağdaş Felsefe-I*. ed. Semiha Akıncı. 2-26. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 2012.
- Fahreddin er-Râzî, Ebû Abdullah (Ebü'l-Fazl) Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-ğayb = et-Tefsîru'l-kebîr*. Beyrut: Darü'l-Fikr, 1981.
- Frederick Copleston, S. J.. *A History of Philosophy: Modern Philosophy: Empiricism, Idealism, and Pragmatism in Britain and America*. New York: Image Books, 1994.
- Güdekli, Hayrettin Nebi. "Nazzâm". *İslam Düşünce Atlası-I*. ed. İbrahim Halil Üçer. 1/182-185. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Irmak, Mustafa. *Haber ve İnşâ: Klasik Dilbiliminde Bildirim ve Talep İfadeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2017.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *Külliyâtü Ebi'l-Bekâ?*. thk. Muhammed Muhammed Tâmir - Enes eş-Şâmî. Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 1435/2014.
- Kur'an Yolu*. Erişim 15 Temmuz 2021. <https://kuran.diyagnet.gov.tr>
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u ş-şahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Peirce, Charles Sanders. *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. ed. John Deely. PDF: Cambridge: Harvard University, 1994.
- Rifat, Mehmet. *Açıklamalı Göstergibilim Sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Rifat, Mehmet. *XX. Yüzyılda Dilbilim ve Göstergibilim Kuramları: Tarihçe ve Eleştirel Düşünceler*. 2 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Sekkâkî, Ebü Ya'küb. *Miftâhu'l-'Ulûm: Belâgat*. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul : Litera Yayıncılık, 2017.
- Teftâzânî, Sa'eddin Mes'ûd b. Ömer b. Abdullah. *el-Mutavvel: Belâgat İlimleri: Meânî*. çev. Zekeriya Çelik. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali el-Fârûkî. *Keşşâfü ıtlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1416/1996.
- Yaylagül, Özen. *Göstergibilim ve Dilbilim*. Ankara: Hece Yayınları, 2015.

Semiotic Analysis of Classical Arabic Linguists' Definitions Regarding the Concept of Lying

Extended Summary

The definition of the lying among Arabic linguists is controversial. The most effective factor in the separation of performative and constative sentences is that the sentence reports judgment or demand. This judicial statement is based on the principle that the sentence is likely to be truth or lying. Then the discussion on the lying takes place around three groups. The majority, representing the first group, adopted the view that lying is utterance contrary to reality. Since reality is the real things in the outside, the adaptation of the word with its existence outside is considered. If this adaptation exists, the word is true; if it does not, it is considered a lie. This definition leaves out the speaking context of the lying. On the other hand, Nazzām (d. 231/845) and his followers, who were in the second group, argued that the lying was contrary to the faith of the speaker. So if the speaker believes that the utterance he is saying is true, it is considered true, regardless of whether this utterance corresponds to reality. Otherwise, the utterance that a person says without believing is a lie, even if it happened in the outside. The last group formed by Jāhiz (d. 255/869) and those who follow him combines the opinion of the majority and Nazzām and believes that the lying is a statement that does not coincide with reality and is contrary to the belief of the speaker. This mediating opinion is presented as a solution to eliminate aspects of the other two views that are neglected or problematic.

In this article, the three different views mentioned above were subjected to semiotic analysis, and discussed whether they fully carry the essence of the concept of lying. Because the lying is too comprehensive to be defined only by compliance with reality and violation of faith. Especially for the knowledge that a word is a lie, it should be known that the linguistic sign of the word does not require that the lying be treated only within the framework of language. Because non-linguistic signs that manifest themselves in the context of the word are also an important factor for lying. Semiotic concept analysis to be used in this article, established simultaneously by two different scientists as of the 19. century. Semiotics, in which all signs are studied, interpreted, produced, and all factors contained in the processes of understanding are systematically carried out, were first pointed out by Ferdinand de Saussure (1857-1913). Because his work is limited to linguistic signs, the logic philosopher Charles Sanders Peirce (1839-1914), who was missing the point of addressing all aspects of this science, completed this lack. By examining linguistic and non-linguistic signs of tangible assets, Peirce, who treats abstract concepts as signs as well as concrete beings, developed a method of analysis that takes into account semiotic elements such as the object they point to separately, the types of interpretation, and the ground (context) in which they are used. In this context, Peirce's semiotics was

preferred in the article because it is more suitable for concept analysis and gives detailed terms of this science.

In our study, after giving a brief information to Peirce semiotics in the introduction, the definitions brought by Arabic linguists to the concept of lying will be mentioned in the first chapter. In the second chapter, the linguistic definitions of lying will be subjected to semiotic analysis and the answer to the question of whether they are sufficient to carry the essence of the concept of lying will be sought. And semiotic terms such as sign, object, interpretant, ground, index, symbol will be used. After the meanings of these terms, semiotic concept analysis will be done with the key features in the definitions brought to the lying in the last section.

The findings of the article are as follows: It has been found that lying has other factors besides the two thoughts that revolve around the discussion in question. In addition, semiotic analysis is essential to identify the fundamental differences between lying, such as falsity, deception, and other concepts that may fall within the conceptual field. Because false statements that are said without intention will also be evaluated in this context when lying is considered to be compatible with reality. In the same way, a deliberate word to deceive a person may be appropriate to reality. Therefore, when the concept of lying considered according to semiotic analysis is evaluated in terms of suitability for reality, it has been found that in some cases occurring in practice, the word meets this suitability, but cannot be considered true because it is contrary to the belief of the person. In some cases, it has been understood that the word does not coincide with the real one, despite the fact that it corresponds to the person's faith. Given the external and internal context of the word, that is, the ground, it can be seen that it has different meanings, so it does not even declare a judgment. So it can be concluded that the word has the form of a sentence of judgment from a syntactic and morphological point of view, but the result of semiotic analysis has the meaning of demand. The definition of the lying represented by *Jāhiz* as not suitable for reality and one's faith better reflects the essence of the lying from the semiotic point of view. But the fact that lying is devoted only to linguistic signs undermine this view. Otherwise lying can be told with body language. The search for intentionality in the lying is another element that will lead to accurate recognition in semiotic analysis. Hiding of truth as another factor is among the situations that can be included in the scope of deception as a result of evaluating a specific event. Therefore, the concept of lying acquires a real quality only as a result of the semiotic analysis of a specific event in its essence. Because for each event, the lying has conceptual properties in one or more ways.

Keywords: Arabic Language and Literature, Semiotics, Lying, Analysis of Concept, Charles Sanders Peirce, *Nazzām*, *al-Jāhiz*.